

ברכת שהחיינו ביום

זה לשון המאירי (למגילה ד א):

"חייב אדם לקרות את המגילה בלילה שמחרתו יום פורים, ולשנותה פעם אחרת ביום מחרתו. אלא שמכל מקום, עיקר הקריאה היא אותה של יום, ומתוך כך אנו נוהגין לברך שהחיינו אף בקריאה של יום, ואין אנו פוטרין עצמנו בשל לילה כשאר ימים טובים. וגדולי המחברים (רמב"ם מגילה פ"א הל' ג'), כתבו, שאין אומרים אותו אלא בלילה, ואין הדברים נראין. יש שמגלגל חיוב זמן ביום מצד אחר, והוא מפני יום טוב שלא נאמר (זמן) בלילה, אלא על המגילה, מה שאין כן בשאר ימים טובים, שאף אותו של לילה הוא לזכר יום טוב ולא לדבר אחר. ואף על פי שבסוכות יש זמן על הסוכה ועל היום טוב, ואף על פי כן זמן של לילה עולה לכל; הדין נותן כן, מאחר שאף הלילה יום טוב הוא. מה שאין כן מיהא בשמחת פורים, שהרי סעודת פורים שאכלה בלילה לא יצא ידי חובתו. מכל מקום אין דבריהם כלום. שכל שאין שם כוס לקדוש, אין בו זמן. ואל תשיבני מיום הכפורים, שקדושתו יתירה, ולא נפקע כוסו אלא מצד איסור שתייה שבו. והרי אין זה דומה אלא לחנוכה, שיש זמן על ההדלקה ולא על היום. אלא שלא נאמר זמן ביום אלא על המגילה, מן הטעם שכתבנו, ר"ל שעיקר זמנה ביום."

סכום עיקר דברי המאירי הוא כך: א. לדעת הרמב"ם אין מברכים שהחיינו אלא בקריאת הלילה בלבד. ב. המאירי חולק על הרמב"ם, וסובר, שמכיון שעיקר הקריאה ביום היא, מברכים שהחיינו אף ביום. ג. לפי דעה אחת המובאת במאירי, פורים הוא יום טוב המחייב ברכת הזמן, ולכן מברכים גם ביום. המאירי דוחה דעה זו, משום ש"כל שאין שם כוס לקידוש אין בו זמן".

מספר נקודות בדברי המאירי טעונות הבהרה:

1. מהי כוונת המאירי באמרו "עיקר הקריאה היא אותה של יום"? הרי גם בלילה ישנה חובת קריאה, וכבר ברך שהחיינו על קריאת הלילה, ומדוע יחזור ויברך ביום? גם לשון המאירי בתחילת הקטע: "חייב אדם לקרות את המגילה בלילה שמחרתו יום פורים" מוזרה. היה לו לכתוב "בליל פורים".
2. לאותה דעה המובאת בדברי המאירי, שמברכים שהחיינו ביום מפני יום טוב, לא מובן מדוע ברכת שהחיינו שמברכים בלילה לא תעלה גם על מצות מקרא מגילה וגם על היום טוב של פורים? ומה שחילק בין שהחיינו של ליל סוכות

לכין זו של ליל פורים, אינו מבואר בדבריו כל הצורך.
3. מה כוונת המאירי להוכיח מכוס של קדוש?

יום טוב של פורים הוא רק ביום

כדי לבאר את הדברים האלה, נראה שיש להתחיל בבאור אותה דעה הסוברת שאין ברכת שהחיינו של ליל פורים פוטרת את חובת הברכה שעל היום טוב. נראה לפרש, שחדוש גדול נתחדש כאן. והוא, שליל פורים אינו פורים! יום טוב של פורים הוא ביום דוקא, ואין הלילה נכלל בשם יו"ט של פורים. הראייה לכך היא, מההלכה שסעודת פורים שעשאה בלילה אינו יוצא בה ידי חובה. ומה שקוראים את המגילה בלילה, היינו חובת קריאה בפני עצמה בתור לילה שלפני הפורים. שתי חובות קריאה – זו של לילה וזו של יום – חלוקות הן בעצם יסודן. חובת קריאת היום נובעת מחלות יו"ט של פורים, ואילו חובת הלילה תקנה בפני עצמה היא לקרות לפני פורים, כדרך שתקנו שבני הכפרים יקדימו ויקראו מי"א אדר ואילך. שהרי פשוט הוא שאותן קריאות של בני הכפרים אינן נובעות מחובת יו"ט של פורים, שהרי יום טוב של פורים עדיין לא חל. הוא הדין לענין חובת קריאת המגילה של ליל הפורים.

לשטה זו, תובן ההלכה, שבן עיר שהלך לכרך וכן בן כרך שהלך לעיר, אם אין עתיד לחזור בליל י"ד אלא דעתו להיות שם גם ביום, קורא עמהם (מגילה דף יט א). לכאורה לא מובן, מדוע היום קובע ולא הלילה? אבל לפי הנ"ל יש לומר, שליל פורים, שאין בו אלא חובת קריאה נפרדת, אינו קובע את מקום האדם לגבי פורים. דוקא דעתו להיות בעיר או בכרך ביום הפורים, שהוא זמן החג עצמו, קובעת את מקום האדם ביחס למצות פורים. לפי זה מובן, שאין ברכת שהחיינו בליל פורים יכולה לפטור את חובת ברכת הזמן על היו"ט של פורים, וברכת שהחיינו בלילה היא רק על מצות קריאת המגילה. ועל כן, צריך לברך שהחיינו פעם נוספת, ביום על עצומו של יום.¹

המאירי דוחה דעה זו, מפני שכל שאין שם כוס לקידוש אין בו זמן. כלומר, אף על פי שפורים נקרא יום טוב, כמפורש במגילה "שמחה ומשתה ויום טוב" – ברכת הזמן אינה באה אלא על יום מקודש ולא על יום טוב שאינו מקודש. והקידוש שמברכים על הכוס מוכיח שהיום מקודש הוא. (גם יום הכפורים יום מקודש הוא אלא שדוחים את הקידוש מחמת אסור השתיה שבו). פורים אין לו קדושת היום, ודומה הוא לחנוכה, שמברכים בה שהחיינו על מצות נר חנוכה, אך לא על עצם היום.²

1. ב"פני יהושע" כתב בביאור דברי תוס' (ד א), שברכת הזמן בליל פורים היא משום חובת היום, שעשאוהו חכמים כמו רגל, לברך ברכת הזמן על היום, ולמחר ביום מברכים זמן על מצות קריאת המגילה. וזה להיפך ממה שכתבנו בביאור השיטות במאירי.

2. המאירי בדבריו כאן סותר את מה שכתב הוא עצמו בשבת כג א, שבחנוכה, גם מי שאינו מדליק

יש להדגיש, שאין המאירי חולק על דעה זו בגלל היסוד שליל פורים אינו פורים. המאירי מקבל תפיסה זו בהגדרת ליל פורים, אלא חולק מצד אחר, דהיינו, הבנתו בגדר המחייב של ברכת הזמן. לכן פתח את דבריו בלשון המוזרה, "חייב אדם לקרות את המגילה 'בלילה שמחרתו יום פורים'".

עתה ניתן להבין את שיטת המאירי שמברכים שהחיינו אף ביום. שאלנו, מה פירוש "עיקר", הרי גם בלילה יש חובת קריאה. נראה לומר, שאף על פי שלדעת המאירי אין ברכת שהחיינו על היום, אלא על המצוה, מכל מקום, מסכים הוא, שאין קריאת הלילה קריאה של פורים אלא קריאה שלפני פורים. עיקר חיוב הקריאה נלמד (מגילה כ א) מהפסוק "והימים האלה נזכרים ונעשים", ומדובר איפוא בקריאת היום, שהיא הקריאה של יו"ט של פורים. קריאת הלילה נלמדת (מגילה ד א) מהפסוק "ולילה ולא דומיה לי (תהלים כב 3)", והיא חובה נפרדת. המאירי סובר, שאף על פי שברך שהחיינו על קריאת הלילה, מכל מקום יש לחזור ולברך גם על קריאת היום, שהיא חובת הקריאה של פורים, ומהוה מצוה חדשה המחייבת ברכת הזמן.

שיטת הרמב"ם

דעת הרמב"ם היא, שאין מברכים שהחיינו אלא על קריאת הלילה בלבד. נראה שניתן לפרש את דעתו בשני אופנים שונים: א. גם הרמב"ם מסכים שחובת הקריאה של ליל פורים חובה בפני עצמה היא. אלא שהוא סובר שברכת הזמן על מצוה חדשה תלויה במעשה מצוה חדש ולא בקיום מצוה חדשה. מכיון שברך על מעשה הקריאה של מגילת הלילה שלפני פורים, שוב אין לו לברך על קיום מצוה חדשה של קריאת יום טוב של פורים. ב. הרמב"ם חולק על עצם ההבנה שליל פורים אינו פורים. וסובר שכמו שבכל דיני התורה היום הולך אחר הלילה, כך גם בפורים אף הלילה נכלל ביו"ט. לפי זה, חייבו חכמים שתי קריאות של פורים, ומאחר שברך שהחיינו על הראשונה, שוב אין לברך על השנייה.

קריאת היום היא מעין דאורייתא

ב"טורי אבן" (מגילה ד א) כתב, שחובת מגילה היא כעין של תורה מכיון שמצוה זו נכתבה בכתבי הקדש. במה דברים אמורים? בקריאה של יום, שעליה נאמר והימים האלה נזכרים ונעשים. אבל קריאת הלילה אינה אלא מצוה דרבנן ככל מצוה דרבנן, והסמיכו חכמים חובה זו על הפסוק בתהלים. לפי דברי "טורי אבן",

נר חנוכה יש לו לברך שהחיינו על היום שהתרחש בו נס. [בביאור הלכה תחילת סי' תרצב נוטה לפסוק, כדעת "מור וקציעה", שמי שאין לו מגילה, יברך שהחיינו על עצומו של יום הפורים, ומביא את דברי המאירי בשבת. ולא הזכיר את דברי הנאירי במגילה, שאין מברכים בפורים ובחנוכה על עצומו של יום. הן בענין זה באריכות "קול מבשר" ח"ב סי' כא, לענין ברכת שהחיינו ביום העצמאות. — הערת עורך]

ניתן לפרש באופן אחר את דברי המאירי, "שעיקר הקריאה היא קריאה של יום" – יש לברך שהחיינו מחדש, על החובה המחודשת והמיוחדת של היום, שהיא כעין מצוה של תורה.

היום הוא זמנו של הלל

ניתן לפרש באופן נוסף את עדיפותה של קריאה של יום על קריאה של לילה, וזה על פי היסוד שיש בקריאת המגילה קיום מצות אמירת הלל, כמו שאמר רב נחמן במסכת מגילה (יד א), "קריאתה זו הלילא". קיום זה הוא דוקא בקריאת היום, מפני שזמנו של הלל הוא ביום דוקא, כמבואר במשנה (מגילה כ ב). ואם ישאל השואל: הרי לא מצאנו ברכת זמן על הלל במועדים? יש להשיב בשני אופנים. א. הרין (סוכה כב ב בדפי הרי"ף ד"ה וכתבו) כתב, שקריאת הלל נחשבת כמצוה שאין זמנה קבוע, מכיון שתקנו לאמרו גם על כל צרה שנגאלים ממנה. על פי זה יש לומר, שהצורה המיוחדת של הלל של פורים – קריאת המגילה – יש לה זמן קבוע. ב. אבודרהם (סדר תפילות של חול שער ג') כתב, שהלל של מועד מחייב בברכת הזמן, אלא שיוצאים בברכת הזמן שמברכים על המועד. לפי זה, בפורים שאין בו ברכת זמן על המועד, לדעת המאירי, יש לברך זמן על קיום מצות הלל שעל ידי קריאת המגילה.³

עיקר פרסום הנס ביום

גם ר"י בעל התוספות סובר, שיש לברך שהחיינו ביום (מגילה ד א תוד"ה חייב), אלא שכתב נימוק אחר. "עיקר פרסומי ניסא הוי בקריאה דיממא". משמע שר"י סובר, שאף קריאת הלילה קריאת יו"ט של פורים היא, אלא שיש בקריאת היום קיום מיוחד, נוסף על עצם מעשה הקריאה והוא קיום "פרסומי ניסא". ואותה תוספת קיום של פרסום הנס מחייבת בברכת שהחיינו. בטעם החילוק שבין לילה ליום, נראה פשוט שהוא, שבלילה בני אדם מצויים בבתיהם, ואין הזמן מוכשר לפרסום בפני הרבים. לכן קבעו חז"ל את חובת פרסום הנס לקריאה של היום דוקא. ועיין בחדושי הריטב"א, שכתב, שבקריאת הלילה אין להקפיד לאסוף עשרה, וכל אחד קורא לעצמו, מה שאין כן בקריאת היום. מבואר בדבריו, שיש בקריאת היום מצוה מיוחדת של פרסום הנס.

היום הוא עיקר זמן תפילה

בהמשך דבור זה של תוספות כתבו: "וקרא נמי משמע כן, דכתיב, 'ולילה ולא דומיה ל'. כלומר, אף על גב שקורא ביום, חייב לקרות בלילה, והעיקר הוי ביממא". נראה לבאר את כוונת התוספות כך: ר' יהושע בן לוי למד את דינו, שיש חובה לקרוא את המגילה ביום וגם בלילה, מפסוק בתהילים, "אִלֹּהֵי אֲקִרָא יוֹמָם וְלַיְלָה".

3. מדברי אבודרהם נראה שלא כך. שהרי לדעתו זמן של מועד שאומרים אותו בלילה, עולה גם להלל, אע"פ שאין זמנו בלילה. וגם זמן של נר חנוכה שאומרים בלילה עולה להלל של מהר. – הערת עורך

תענה ולילה ולא דומיה לי." לכאורה תמוה. נושא הפסוק הזה הוא תפילה, ומה לו ולקריאת מגילה? (ע' רש"י מגילה ד א ד"ה אקרא, ועדין צריך ביאור.) ונראה לומר חדוש: יסוד קריאת מגילה הוא, לתאר את הצרה של כלל ישראל, ואיך ענה הקב"ה לבקשתנו על נפשנו, והושיענו, ויש בקריאת המגילה אמירת תפלה לו יתברך, שבכל צרה שלא תבוא עלינו, יריב את ריבנו, וינקום את נקמתנו. לפי זה יש לומר, שעיקר קריאה ביום, מפני שכך עיקר מצות תפילה. ועיין ב"שערי תשובה" לאורח חיים (סי' רלה, סק"ב), שכתב שעיקר מצות תפילה ביום, ויש להתפלל כל ג' תפילות בעת שהוא קרוב יותר ליום ממה שהוא קרוב ללילה, כי כל התפילות צריכות להיות ביום. (והדברים מבוארים על פי סוד.) וכן משמע מההלכה שתפילת ערבית רשות. ומה שקוראים את המגילה בלילה, היינו מצד ההלכה של "ולילה ולא דומיה לי", כלומר, שיש לאדם להתמיד ולזעוק גם בלילה. אבל עיקר תפילה ביום. גם לפי זה אפשר לפרש את שיטת התוספות שמברכים שהחיינו בקריאת היום. ברכה זו חלה ביחס לאותו קיום של תפילה שיש בקריאת המגילה של היום.

היום הוא זמנן של מצוות אחרות של פורים

עוד כתבו בתוספות שם: "זוג עיקר הסעודה ביממא הוא, שאם אכלה בלילה לא יצא ידי חובתו, ואיתקש זכירה לעשיה. מה עיקר עשיה ביממא, אף עיקר זכירה כן." ⁴ תוס' למדו מההקש הזה, שכשם שהיום הוא עיקר זמן עשיית המצוות של פורים, כך היום הוא גם עיקר זמן קריאת המגילה. נראה לפרש, שתוספות מחדשים יסוד בעצם מהותו של פורים. פורים הוא יו"ט המחייב במצוות מיוחדות. אבל ישנה בחינה נוספת: הגברא, על ידי עשיית המצוות, מוסיף מימד חדש לאופיו של היום. פורים בלא קיום המצוות חסר הוא בעצם מהותו כיו"ט. "והימים האלה נזכרים ונעשים", פירושו הוא שחובת גברא היא, לעשות את היום ל"יום פורים". וזאת על ידי שתיים: זכירה (קריאת המגילה), ועשיה (סעודת פורים). מדגישים תוספות, שאותה חובה נאמרה לגבי היום דוקא. אמנם יש קריאת המגילה גם בלילה; אך קריאת היום מיוחדת היא בזה, שהיא שזורה עם שאר מצוות היום, ועל ידי זכירה ועשיה ביום מקבל היום אופי שונה וישות מיוחדת. תוס' סוברים שיש לברך שהחיינו על אותו קיום מיוחד שיש בקריאת היום.

שהחיינו על שאר המצוות של פורים

מגן אברהם ריש סימן תרצב כתב בשם השל"ה, לכוון בברכת שהחיינו גם למצוות האחרות של פורים, משלוח מנות מתנות לאביונים וסעודת פורים. ומגן

4. לענין מי שיש באפשרותו לקרוא מגילה בפורים רק פעם אחת, כתב הרב זכריה בן שלמה (מספרא לטייפא, אדר שדמ"ח), על פי דברי תוספות הסוברים שעיקר קריאה ביום, שעדיף שיקרא ביום. אך לפי דעות בראשונים יש בזה משום בזוי מצות הקריאה בלילה, תל כן אין לדחות ליום.

אברהם כתב שמי שאין לו מגילה לא יברך שהחיינו על מצוות אלה, "דזהו דבר הנהוג בכל יום ובכל שבת ויו"ט." אבל לפי מה שבארנו בתוספות, שיש בכחה של ה"זכירה" לחייב בברכת שהחיינו על קריאת מגילה של יום, מפני שבשלוש הזכירה והעשה עושה את היום ליו"ט, יתכן שסובר השל"ה שגם ה"עשה" לבדה מחייבת בברכת שהחיינו. ואע"פ ש"זהו דבר הנהוג בכל יום", מכל מקום בפורים הרי היא העושה את היום ליום טוב.

שבת ומצאתי, שהרעין ש"ליל פורים אינו פורים" מופיע בקובץ חידושי תורה של הסתדרות תלמידי ישיבת רבנו יצחק אלחנן, ישיבה אוניברסיטה, אדר תשכ"ט, בשם מו"ר הגרי"ד סלוביניץ שליט"א.

מעמקיה של אהבת ישראל

ומצות משלוח מנות נראה, לבוא לאהבת ישראל. שכתוב "איש יהודי", ובמדרש — "יהודי" וכו'. דאיתא, "ואהבת לרעך כמוך — כלל גדול בתורה". הפירוש, כשאדם דבוק בנקודה חיות הפנימית, ושם כל בני ישראל אחד — ממילא אוהב לרעהו ג"כ. וזה עצמו מה שכתב רש"י (שבת ל א), "רעך — הקב"ה". עיי"ש. שהכל אחד כנ"ל. ומרדכי היה כלל כל ישראל. כי ע"י אהבה, שנעשה אחד, יכול לגרום זכותו על כל ישראל. ויהודי נקרא יחידי כנ"ל, שדבוק בנקודה חיות בשם מקום האחדות. וכן כתיב, "ועמוד על נפשם", לשון יחיד, כמ"ש רש"י על שבעים נפש, שעובדין לה' אחד. עיי"ש. נוכ"כ אא"ז מוז"ל עה"פ ויחן נגד ההר, שהאחדות הכנה לקבלת התורה. וכמו כן, אז היתה קבלת התורה.

שפת אמת